

*Присвячено
140-річчю географії
у Львівському національному університеті
імені Івана Франка*

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV
GEOGRAPHY FACULTY. DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL GEOGRAPHY
GEOGRAPHICAL COMMISSION OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
LVIV DEPARTMENT OF UKRAINIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

**PHILOSOPHY DOCTOR OLENA STEPANIV:
GEOGRAPHER, LOCAL-AREA RESEARCHER,
EDUCATOR**

PROCEEDINGS
International scientific online seminar dedicated
to the 130th anniversary of the scientist
(Ukraine, Lviv, December 20, 2022)

LVIV – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ. КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ГЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
ЛЬВІВСЬКИЙ ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

ДОКТОР ФІЛОСОФІЇ ОЛЕНА СТЕПАНІВ: ГЕОГРАФ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ

МАТЕРІАЛИ

Міжнародного наукового онлайн-семінару
до 130-ліття від народження ученої
(Україна, м. Львів, 20 грудня 2022 р.)

ЛЬВІВ – 2023

УДК 91-051(477)"1892/1963"О.Степанів(06)

Д 63

Редакційна колегія: проф. Р. Гладішевський (голова), проф. В. Качмар (голова), доц. В. Біланюк (співголова), проф. О. Шаблій (співголова, відп. ред.), доц. І. Гудзеляк (співголова, відп. ред.), доц. М. Влах (заступник голів), асист. Л. Котик (відп. секретар), зав. навч. лабораторією М. Хоминець (секретар).

*Рекомендовано Вченою радою географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 8 від 23 листопада 2022 р.*

Д 63 Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог : матеріали Міжнародного наукового онлайн-семінару до 130-ліття від народження ученої (Україна, м. Львів, 20 грудня 2022 р.). Львів : Простір-М, 2023. 268 с.

Подано наукові статті з таких напрямів наукових досліджень: Олена Степанів: географ та освітянин; географія і війна; погляди Олени Степанів і сучасний розвиток транспорту, геоурбаністики, краєзнавства, мандрівництва; освіта, наука та енциклопедична діяльність; модерні напрями суспільно-географічних досліджень.

УДК 91-051(477)"1892/1963"О.Степанів(06)

Автори опублікованих матеріалів відповідають за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей. Текст подано з незначною літературною редакцією та корекцією текстів зі збереженням авторського стилю. Думка авторів статей може не збігатися з думкою організаторів наукового семінару.

Адреса редакційної колегії:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра економічної і соціальної географії,
вул. П. Дорошенка, 41, ауд. 56, м. Львів, 79000

Тел.: +38 032 239 45 73

E-mail: esg.dep.geography@lnu.edu.ua; kafedra.lviv@gmail.com

© Автори статей, 2023

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2023

Доктор філософії
Олена Степанів
(1892-1963)

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Олена Степанів – доктор філософії (1921), професор, науковець-географ та історик, педагог, організатор науки та освіти, член Наукового Товариства ім. Шевченка. Знана своєю громадською діяльністю напередодні та в часи Першої світової війни. Брала участь у жіночому русі та параліментарних організаціях – «Пласті», «Соколах», «Січах», героїчно боролася на полях Першої світової війни у лавах Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії. Була активісткою «Учительської громади» та кооперативного руху в міжвоєнний період та ін.

Олена Степанів зробила вагомий внесок у географічне українознавство і регіоналістику, демогеографію і геурбаністику, дослідження природних ресурсів Західного регіону України. Вона автор до 100-та наукових праць, есеїв та спогадів, частина з яких втрачена.

Народилася 7 грудня 1892 р. у с. Вишнівчик колишнього Перемишлянського району на Львівщині у родині священника. Батько Іван був активним громадським діячем, мати Мінодора із священничої родини Кунцевичів провадила домашнє господарство. Олена Степанів закінчила Львівську учительську семінарію (1912), екстерном здала екзамен на атестат зрілості у Першій українській гімназії Львова і 1914 р. закінчила два курси філософського відділу Львівського університету. Після Великої війни навчалась у Віденському університеті, де захистила докторат (1921). Тема докторської дисертації «Розвиток і розподіл суспільства давньої Русі до половини XIII ст.».

У Відні одружилася з генерал-хорунжим армії Української Народної Республіки Романом Дашкевичем (1920) і повернулася до Львова. Працювала професором Гімназії Сестер Василянок (1921–1935), референтом Ревізійного Союзу Українських Кооператив (1935–1939). Під час окупації Львова нацистами керувала Статистичним бюро міста, а після відновлення советського режиму – в наукових і навчальних закладах Львова та Києва (1946 року була «почесно» депортована в Київ разом з І. Крип'якевичем та В. Огоновським). Засуджена трійкою МГБ на підставі сфабрикованих обвинувачень до 10-ти років ув'язнення в таборах суворого режиму (1950). Звільнена у 1956 р. Померла 11 липня 1963 р. Реабілітована.

З-поміж наукових праць найвідомішою є книга «Сучасний Львів» (1943), яка чотири рази перевидавалася (1953, 1992, 2002, 2003), «Економгеографія українських земель» (цикл лекцій, 1938; рукопис опубліковано 2002-го і 2003-го років), «Дністер – важлива транспортна магістраль» (рукопис, 1948 р., опублікований у 2003 р.), «Напередодні великих подій» (1930) та «Кооперативи здоровля» (1937, 1938), а також геополітична мініатюра «Крим: ключ Чорного моря» (1943) (усі повторно опубліковані 2003 року).

Іменем Олени Степанів у Львові названо гуманітарну гімназію і вулицю. У 2003 р. їй встановлено і освячено меморіальну дошку на будинку, де була розміщена Гімназія Сестер Василянок (автор Ярослав Скакун), а також 2012 р. – меморіальну таблицю у дворіку географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Відновлено музей у рідному селі Вишнівчик. Видано за редакцією професора О. Шаблія дві книги праць О. Степанів. З 2015 року міський голова Львова щорічно вручає «Відзнаку ім. Олени Степанів» жінкам, які мають видатні заслуги в галузі освіти, науки, культури та в громадській сфері.

Професор Олег ШАБЛІЙ

ЗМІСТ

Розділ I. ОЛЕНА СТЕПАНІВ: ГЕОГРАФ ТА ОСВІТЯНИН	7
Шаблій Олег ОЛЕНА СТЕПАНІВ: НАУКОВЕЦЬ І ПЕДАГОГ	7
Біланюк Володимир, Котик Любов, Тиханович Євген ГЕОГРАФІЧНІ ІДЕЇ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	19
Влах Мирослава МОДАЛЬНИЙ ВИМІР НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ	24
Гелей Степан ОЛЕНА СТЕПАНІВ – ВИЗНАЧНА ДІЯЧКА УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ, ОРГАНІЗАТОРКА КООПЕРАТИВІВ ЗДОРОВ'Я	39
Жукова Анна ОЛЕНА СТЕПАНІВ: АКТУАЛЬНІСТЬ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	44
Мамчур Ольга ЖИТТЄВІ ІМПЕРАТИВИ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ	47
Цюцюра Леся, Ровенчак Іван, Перхач Оксана ШТРИХИ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ АКАДЕМІКА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО	54
Руденко Валерій МИРОН КОРДУБА ТА РОДИНА ДАШКЕВИЧІВ-СТЕПАНІВ: МИТТЄВОСТІ СПІВПРАЦІ	59
Розділ II. ГЕОГРАФІЯ І ВІЙНА	62
Мезенцев Костянтин, Провотар Наталія УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ У ПЕРІОДИ СУСПІЛЬНИХ ПОТЯСІНЬ	62
Кисельов Юрій ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ ВІЙНИ	70
Івах Ярослав ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	73
Шевчук Любов ФУНКЦІЇ І ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	79
Мальчикова Дар'я, Лозова Людмила ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	82
Кузишин Андрій ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА НАСЛІДКОВІСТЬ ФАНТОМНИХ КОРДОНІВ	85

- практика: Матеріали II Всеукр. семінару, присвяч. 125-річчю з дня народження фундатора укр. нац. географії Степана Рудницького та 10-річчю заснування кафедри географії України. – Тернопіль, 2002. – Ч. 1. – С. 5–17.
5. Передмова / О. І. Шаблій // Доктор географії Олена Степанів / упоряд. О. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – С. 5–7.
 6. Відзначення ювілейних дат Олени Степанів у Львові / О. І. Шаблій // Історія української географії. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – Вип. 8. – С. 123–124.
 7. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів / О. Шаблій, О. Вісьтак // Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади. – Львів : Вид. центр НТШ, 2003. – С. 10–128.
 8. Життя, віддане народу і науці: (до 110-річчя від дня народження Олени Степанів) / О. Шаблій, О. Вісьтак // Історія української географії. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – Вип. 7. – С. 12–24.
 9. Доктор географії Олена Степанів / О. І. Шаблій // Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – С. 278–280.
 10. Віденський період життя і творчості Олени Степанів (до 120-ліття від дня народження) / О. І. Шаблій // Історія української географії. – Тернопіль, 2013. – Вип. 27. – С. 16–26.
 11. Шаблій О. І. Виступ на посвяченні меморіальної таблиці Олени Степанів на Головному корпусі Львівського фінансово-економічного університету 27 червня 2019 р. // Суспільна географія: у пошуках істини. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. – С. 790–792.

УДК 911.3:141(477)”18”Г.Сковорода:[82-6:91]

ГЕОГРАФІЧНІ ІДЕЇ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Володимир Біланюк, Любов Котик, Євген Тиханович

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна, м. Львів

Перевідкриття наукового й творчого доробку геніїв українського народу у зв'язку з російсько-українською війною є на часі. Одним із геніїв є мандрівний філософ Григорій Сковорода, який залишив для нащадків неоціненний літературний, філософський, епістолярний спадок.

Виокремлено наративи епістолярної спадщини філософа: ідеї гуманізму, засади україноцентризму, роздуми про пошук сенсу людського буття, розмисли про пріоритетність цінностей у житті, етичні настанови, означення духовних авторитетів, важливість комунікації та дружби у житті тощо.

Обґрунтовано, що географічні ідеї мають місце в епістолярній спадщині Г. Сковорода, зокрема у листах до свого учня та друга – М. Ковалинського. Означено та підтверджено цитатами з листів філософа ідеї закономірності розвитку географічної оболонки, екоощадливого споживання, сталого розвитку, виклики урбанізації та міграції населення, роздуми з тематики сучасної географії соціальних негараздів, геоглобалістики та ін. Наголошено на настановах філософа щодо навчання упродовж життя та самонавчання.

Ключові слова: Григорій Сковорода, епістолярна спадщина, географічні ідеї, екологічний дискурс, сталий розвиток, етичний імператив.

GEOGRAPHICAL IDEAS IN THE EPISTOLARY HERITAGE OF HRYHORIY SKOVORODA

Volodymyr Bilanyuk, Liubov Kotyk, Yevhen Tykhanovych

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

The rediscovery of the scientific and creative achievements of the geniuses of the Ukrainian people in connection with the Russian-Ukrainian war is timely. One of the geniuses is the traveling philosopher Hryhoriy Skovoroda, who left an invaluable literary, philosophical, and epistolary legacy for posterity.

Narratives of the epistolary legacy of the philosopher are singled out: ideas of humanism, the principles of Ukrainocentrism, reflections on the search for the meaning of human existence, reflections on

the priority of values in life, ethical guidelines, definitions of spiritual authorities, the importance of communication and friendship in life, etc.

It is substantiated that geographical ideas have a place in the epistolary heritage of H. Skovoroda, in particular in the letters to his student and friend – M. Kovalynskiy. The ideas of the regularity of the development of the geographical envelope, eco-friendly consumption, sustainable development, the challenges of urbanization and population migration, reflections on the subject of modern geography of social unrest, geoglobalism, etc. are indicated and confirmed by quotations from the philosopher's letters. Emphasis is placed on the philosopher's advice on lifelong learning and self-education.

Keywords: Hryhoriy Skovoroda, epistolary heritage, geographical ideas, ecological discourse, sustainable development, ethical imperative.

Російсько-українська війна зумовила процес глибокого переосмислення культурного, історичного, наукового надбання України у напрямку позбавлення довготривалих насильно нав'язаних ідеологічних нашарувань меншовартості, другорядності, несуттєвості. Цей процес охопив усі сфери функціонування українського суспільства і уже дав конструктивні результати у вигляді істотних змін у напрямку деросіянізації та десовєтизації освітніх програм закладів початкової, загальної і вищої освіти, назв одиниць адміністративно-територіального устрою, домінуючих трендів музичного, театрального, літературного, кінематографічного, інформаційного просторів, світоглядних, культурно-мовно-релігійних традицій пересічних українців тощо. Сформована ситуація викликала перевинайдення та перевідкриття для українського суспільства геніїв народу, які наскрізно у своїй діяльності пропагували ідеї гуманності та україноцентризму. Одним із таких геніїв є Григорій Сковорода, 300-ліття від народження якого відзначають на теренах України у 2022 р. Ювілейний рік проходить на фоні повномасштабного вторгнення російських окупантів на територію України (24.02.2022 р.), загалом, і руйнування ними будівлі літературно-меморіального музею генія на Харківщині (07.05.2022 р., с. Сковородинівка, Богодухівський район), зокрема.

Григорій Савич Сковорода (1722–1794) – український геній, філософ, богослов, педагог-мислитель світового масштабу, непересічна особистість епохи Просвітництва. Для нащадків він постає як глибокий філософ-містик, унікальний аскет, який цінує вишукані речі, мандрівник, знавець людської душі та мотиватор до вічного пізнання себе. В науковому світі він відомий: філософською концепцією про макрокосм («*де живе усе породжене*» [9], «*складається із незчисленних світів, і є великий світ*» [9]), мікркосм (світ людини, «*Розумна людина знає, де ганити, а дурень базікає без пуття*» [8]) та світ Біблії; вченням про серце (філософія серця), як осердя глибин людської душі («*душа моя в духа, а дух в серце моє преобразился*» [9]); етичними наративами пошуку щастя («*Премудрості діло в тім, щоб зрозуміти те, в чому полягає щастя ...*» [9], «*Серце та людські звичаї, а не зовнішні ознаки мають свідчити про те, хто є хто. Дерево пізнають за плодами*» [8], «*Що кращим є добро, то більшим же трудом окопане воно, неначе ровом. Хто труда не докладе, до добра не перейде*» [8]); творами «Сад божественних пісень», «Байки Харківські», «Жінка Лотова» та ін. Його життя сповнене житейських викликів та неординарних подій, які знаходять своє продовження у просвітницькій та педагогічній діяльності, поетичній творчості, епістолярній спадщині. Остання охоплює період 1762–1794 рр. і містить листи Григорія Савича до М. Ковалінського (1762–1794), Я. Правицького (1782–1792), В. Михайловича (1779–1787) та ін.

Епістолярна спадщина займає особливе місце у доробку Григорія Савича. Власне філософ-містик так її означає: «*Подібно до того, як музичний інструмент, якщо ми його слухаємо здалеку, здається для нашого слуху приємним, так бесіда з відсутнім другом звичайно буває набагато приємнішою, ніж з присутнім*» [10, с. 306]. Як зауважує дослідниця напрацювань Г. Сковороди, проф. Г. Мазоха: «*Прочитані водночас кореспонденції ніби стягують в єдиний етичний і естетичний вузол проблеми творчості, є яскравою ілюстрацією товариських стосунків з адресатами, свідченням світоглядного взаємопротягання. Адже в кожен лист вкладено багато думок, спостережень, усього того, чого філософ навчився сам, а також сам і збагнув*» [6].

Листи Г. Сковороди розкривають не лише глибокий морально-духовний світ автора, містять велику кількість цитат із Біблії та праць античних філософів, але й є відображенням тогочасної епохи з її нормами, правилами, цінностями, запитам, установками та викликами. Будучи за змістом діалогічними, листи філософа є носіями боротьби ідей, переконань,

уявлень епохи. Водночас, як зазначає Г. Мазоха: «У жодному із листів він не пропонує тільки єдино можливих тверджень, які можуть пропонуватися як готова істина» [6]. Це засвідчує демократизм Сковороди, його гуманність, високу освіченість, готовність до діалогу, відкритість до нового та чуйність до різноманіття.

Наскрізною ниткою через епістолярну спадщину Григорія Савича проходять:

➤ ідеї гуманізму: «Ми вибачаємо тому, хто плаче, втративши дорогого коня, або віддається печалі після пожежі. Треба вибачити і мені, бо я не бачу того, хто для мене найдорощий, і боюся за нього» [10, с. 350];

➤ засади україноцентризму: «Правда, наша пісня майже зовсім селянська і проста, написана протонародною мовою, але я сміливо заявляю, що при своїй протонародності і простоті вона щира, чиста і безпосередня» [10, с. 382];

➤ роздуми про пошук сенсу людського буття: «Якщо ти хворієш тілом, люди тебе назовуть нещасним, але не я. Якщо ти твердо ідеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий. Іди, слідує, дивись навкруги, дивись вперед, шукай, стукай, настоюй, але уперто і наполегливо» [10, с. 386];

➤ розмисли про пріоритетність цінностей у житті: «Хіба ти не знаєш, що є дві частини або природи в людині: пан і слуга, дух і плоть, серце й тіло. Для чого я це говорю? Щоб ти зрозумів, що тілу треба уступати настільки, наскільки цього вимагає необхідність, а не настільки, наскільки цього бажає слуга плоті – хотіння» [10, с. 408], «Ти робиш найкращу і для тебе рятівну справу, якщо, як ти пишеш, твердо ідеш по шляху здорового розуму!» [10, с. 385], «Дружня душа, душа, що любить мене, душа, що пам'ятає про мене. Її я ціную більше, ніж піраміди, мавзолеї» [10, с. 351];

➤ етичні наративи: «Про мене, хай інші дбають про золото, про почесні, про Сарданапалові бенкети, про низькі насолоди, хай шукають вони народної прихильності, слави, ласки вельмож; хай одержать вони ці, як вони думають, скарби – я їм не заздрю, аби я мав духовні багатства і той хліб духовний, і той одяг, без якого не можна увійти у вельми прикрашені чертоги небесного жениха» [10, с. 384]; «У тих, хто душею низький, найкраще з написаного і сказаного переходить у найгірше» [10, с. 256], «[...] піклуйся і дбай тільки про добродетель і мудрість. Бо якщо ти добре посієш в теперішньому, то добре пожнеш у майбутньому, і ніхто з тих, хто придбав святі звичаї, не буде позбавлений у старості своїх заощаджень [...] Дивись, про що дбали найкращі мужі – не про багатство і т.д. Не дивно тому, що вони добре завершили життя. Бо як хто посіє в юності, так пожне в старості» [10, с. 259], «О, якби ми в ганебних справах були такими ж соромливими, боязкими, як часто ми буваємо боязкими і хибно соромливими в порядних вчинках!» [10, с. 266];

➤ означення духовних авторитетів: «Жоден філософ, жоден художник не такий самотній, не покинутий так на самого себе, як той, хто вчить про вічне життя. Появу такого будівника світ висміює, мудреці називають його дурнем, ченці під машкарою благочестя переслідують, еретики, хитро перетлумачуючи, спростовують, юнаки уникають, старці гребують, царі пригнічують, бідні зневажають» [10, с. 386];

➤ важливість комунікації та дружби у житті: «Але дружба, супроводжуючи життя, не тільки додає втіхи і чарівності його світлим сторонам, але й зменшує страждання. І Бог, додавши до життя дружбу, зробив так, щоб все було радісним, приємним і милим, коли друг поруч і разом з вами втішається. І як би підлесник не кував лихо, використовуючи насолоди і приємності, треба знати, що він нічого радісного не вносить в дружбу» [10, с. 247], «[...] людська душа і друг, безсумнівно, цінніші за все інше» [10, с. 350], «Якщо моряк охоче обмінюється своїми морськими розмовами з моряком, купець з купцем, солдат з солдатом, то невже прихильник благочестя й корисних наук буде нічим з тим, хто займається тим самим і є його другом? О, так не може бути!» [10, с. 297] тощо.

Знаходять своє місце в епістолярній спадщині філософа й географічні знання та ідеї. Вони розкриваються через призму богословських та етичних дискурсів, роздумів про зміст людського життя і роль в ньому окремої людини. Географічні ідеї мають як конкретну прив'язку до природо-географічних, геоecологічних [2; 3], демогеографічних, геокультурних [3; 7], соціально-економічних [1; 3] процесів так й охоплюють геоглобалістичну тематику [3-5] в сучасному її розумінні.

Зокрема географічні ідей присутні в листуванні Григорія Савича з його учнем та другом — Михайлом Ковалинським (1745–1807). Листування відбувалося латинською мовою і тривало впродовж 1762–1794 рр. На думку літературознавців та філологів [3; 6; 9; 10; 11] ці листи відносяться до кращих зразків епістолярного жанру в українській літературі, тому їхнє дослідження на предмет висвітлення географічних ідей є доцільним та на часі.

В одному з ранніх листів (від 12 липня 1763 р.), роздумуючи про сутність дружби між людьми, взаємопов'язаність речей та процесів у світі, Григорій Савич пише: *«Хіба мені не уявляються позбавленими Сонця і навіть мертвими ті, що позбавлені любові ...»* [10, с. 306]. У цій короткій фразі, акцентуючи на людські чесноти, вчений для аргументації відштовхується від природної даності – ролі Сонця у житті на Землі. Тим самим передувє в озвученні важливих *закономірностей географічної оболонки* – ритмічність (добовий ритм, який зумовлений обертанням Землі навколо своєї осі; річний ритм – пов'язаний з обертанням Землі навколо Сонця), цілісність (зміна одного компонента довкілля зумовлює зміну інших або всієї системи як цілого – *«Бо як гниле дерево не склеюється з іншим гнилим деревом, так і між негідними людьми не виникає дружби»* [10, с. 306]).

У листі від 18 липня 1763 р. філософ пояснює сентенцію індивідуального духовного розвитку та працю над ним, використовує образи води та її ролі у житті суспільства: *«Копай всередині себе колодязь тієї води, яка зростає і твій дім і сусідські. Всередині тебе є та основа, яку Плутарх називає джерелом спокою: намагайся це джерело очистити, черпаючи не з свинячих калюж, а з священних книг святих людей. Хай не захоплює тебе юрба, що по морях і суші женеться за скоромиңущим, але перебуваючи в своєму домі, дивись, що робиться поганого і доброго»* [10, с. 309]. Тут й протоїдеї культури спільного водокористування: *«тієї води, яка зростає і твій дім і сусідські»*; екології поверхневих вод: *«намагайся це джерело очистити»*; географії світового господарства й географії морів та океанів: *«юрба, що по морях і суші женеться»*; крає- та україноцентризму: *«перебуваючи в своєму домі, дивись, що робиться поганого і доброго»* тощо. Використання образу води для пояснення важливих морально-етичних норм (*«[...] можливо, відкинувши землю, знайдеш якусь живу воду»* [10, с. 257]), засвідчує уже тогочасне усвідомлення освіченими людьми значущості цього ресурсу для розвитку людства.

Великі географічні відкриття розширили європейський географічний знаннєвий простір, але означили і нові просторові виклики перед людством; сучасний інформаційний розвиток стиснув світ до точки доступу в мережу Інтернет, але так і не вирішив потреби людства у ресурсах, першим з яких є прісна вода.

Водночас настанови Григорія Савича з духовного зростання, можуть слугувати основою сучасного екоощадливого виробництва та споживання, яке на засадах сталого розвитку має прийти на заміну культури масового споживання: *«Заглуши і приборкай пристрасті твоєї душі і вже тепер звикай панувати над ними. О, якби у мене був духовний меч! Я б знищив у тобі скупість, убив би розкіш і дух нетверезості, вразив би честолюбство, розтрощив би марнолюбство ...»* [10, с. 310], *«Бо якщо ти добре посієш в теперішньому, то добре пожнеш у майбутньому. [...] Сюди відноситься і одно висловлювання Платона: Для мене немає нічого важливішого, ніж бути чи стати кращим»* [10, с. 259].

Про єдність матеріального й духовного життя та необхідність впливу духовного життя на матеріальне, а це основа сучасної концепції сталого розвитку, мислить філософ у листі 1766 р.: *«Таким чином, як черевик і ступня не обернені в різні сторони, так і нахил душі створює відповідне собі життя. Бо не звичка, як хтось сказав, робить життя приємним, а розсудливість створює найкращий спосіб життя»* [10, с. 347].

У листі від 29 серпня 1763 р. філософ через оцінку вибору місця Христа для духовного зростання, піднімає уже тогочасні актуальні проблеми урбанізації, міграції молоді у міське середовище, функціонування великих міст: *«Він не шукав палаців, не тікав юнаком у багатолюдні і розкішні міста, не віддавався чревоугодництву, але пішов у пустиню ...»* [10, с. 312]. У листі датованого липнем 1766 р. роздумуючи про взаємопов'язаність подій у житті, Григорій Савич популяризує руралістичний спосіб життя та описує його переваги: *«Ти зазнав невдачі, добиваючись посади? Зате згодом будеш жити в селі, займаючись своїми справами. Тобі не вдалось добитися прихильності начальства? Будеш жити вільним від небезпек і справ»* [10, с. 348].

Подає у листах Григорій Савич і географічно-країнознавчі характеристики, які засновані на досвіді власних подорожей, вивченні Біблії та оповідях подорожуючих. Зокрема, у листі, який датований листопадом 1763 р. він пише: *«Тому в Індії, де у житлах повно скорпіонів, як у нас блощиць, кажуть, на столі постійно стоїть напотові посудина, в якій скорпіони плавають в олії і служать для лікування на випадок укусів»* [10, с. 332].

Наскрізно у листуванні з М. Ковалинським, Григорій Савич торкається проблем навчання, які у більшості актуальні й для сучасної освіти, загалом, та географічної освіти, зокрема. Він закликає до навчання через дослідження, практику: *«Але найкраща помилка та, яку допускаєш при навчанні»* [10, с. 318], *«Такі слова Теренція, певно, вказують на це: добувай з досвіду інших те, що тобі буде корисним»* [10, с. 298]; мандри і подорожі: *«Отже, їдь і озбройся не стільки проти нудьги, скільки проти світу, пильнуй чистоту своєї душі. [...] До цього часу ти лише чув про світ, тепер ти його побачиш»* [10, с. 340], *«[...] будь вільним у новій землі»* [10, с. 336]; самонавчання: *«Я ніколи не перестану переконувати тебе, щоб ти присвятив себе не вульгарним музам, а прекрасним ділам, які зневажає юрба, тим книгам, яких, як каже Муре, рідко хто бере в руки»* [10, с. 273], *«Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто помірно, але постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання – не труд, а втіха»* [10, с. 220] тощо.

У листі за березень 1763 р. філософ означає проблему бідності українського народу, що є складовою сучасних досліджень соціальної географії: *«Наш Яшко вже сміється і бавиться, ніби ластівка, провіщаючи весну. Але в школу він не піде, доки не справлять йому добре взуття. Бо його лихоманка, між іншим, викликана і тим, що він до цього часу ходив у поганому взутті»* [10, с. 284].

Багато уваги в листах до М. Ковалинського, Григорій Савич приділяє проблемі алкоголізму та її деструктивному впливу на суспільство і окремих особистостей, чим передує дослідження сучасних географії глобальних проблем людства і географії соціальних негараздів, медичної географії: *«... доки ти будеш додержуватися тверезості, доти будеш впевнений в тому, що у тебе зберігаються і здоров'я і соромливість і репутація – найцінніші скарби»* [10, с. 266], *«Бо як хто посіє в юності, так пожне в старості. Хочеш бути легким і здоровим старцем? Додержуйся в юності тверезості»* [10, с. 259], *«Якщо повз тебе, наприклад, проходить п'яний, ти так думай: Бог дав тобі видовище, щоб ти на чужому прикладі усвідомив, яке велике зло пияцтво – біжи від нього»* [10, с. 256].

Висновки. 300-ліття від народження Григорія Савича Сковороди припало на історичний момент: російсько-українську війну, збереження незалежності, захист і відновлення територіальної цілісності України та відстоювання разом із прогресивною світовою спільнотою цінностей демократії, гуманності, людської гідності на європейському просторі. Це зумовило перевідкриття України для світу та геніїв українського народу для їхніх нащадків.

У творчій спадщині Григорія Савича вагоме місце займає епістолярна спадщина, яка найширше представлена листами до учня, а в подальшому близького друга філософа — Михайла Ковалинського. В листах філософ-містик розкриває не лише етичні наративи, розмислює про сенс людського життя та його цінності, але й означає проблематику, яка є близькою до сучасних досліджень географії: географічні закономірності, сталий розвиток, міграція населення, екологічне водокористування, екоощадливий спосіб життя тощо.

Наскрізно епістолярна спадщина Григорія Савича пронизана розмислами про важливість навчання у житті, наявність моральних авторитетів та провадження розсудливого повсякденного життя.

Подальших досліджень потребують літературні й філософські твори Григорія Савича на предмет використання власних географічних назв, означення географічних передумов розвитку, описування географічних явищ та процесів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький М., Ванда І., Котик Л. Соціальна географія : навч. посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 328 с.
2. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 344 с.

3. Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. проф. В. П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. – 316 с.
4. Книш М., Котик Л. Актуальні наукові підходи до трактування глобальних проблем // *Grail of Science*. – 2022. – № 20. – С. 271–276.
5. Книш М., Котик Л. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. – Львів: Простір М., 2021. – 130 с.
6. Мазоха Г. С. Епістолярна спадщина Григорія Сковороди в контексті європейської епістолярної традиції, 2018. – URL: http://ephshair.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/4192/%D0%9C%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D1%85%D0%B0_%D0%93.%D0%A1_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Ровенчак І., Котик Л. Геокультура і геоосвіта України: навч. посібник. – Львів : Простір-М, 2020. – 164 с.
8. Сковорода Г. Байки. – Харків : Vivat, 2020. – 64 с.
9. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. – 2-ге вид., стер. – Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. – 1400 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів. – Київ : Наукова думка, 1973. – Т. II. – 576 с.
11. Сковорода Г. С. Листи до Михайла Ковалинського / Нац. літ.-мемор. музей Г. С. Сковороди. – Харків : Майдан, 2012. – 182 с.

УДК [908(477):001.891]:161.26

МОДАЛЬНИЙ ВИМІР НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ У СВІТЛІ МОДЕРНИХ ПІДХОДІВ

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна, м. Львів

Проаналізовано стилеві особливості наукових текстів О. Степанів. З'ясовано значення логіко-філософської категорії модальність для створення і розуміння наукових текстів. Висвітлено такі головні особливості об'єктивно-модального виміру наукових і науково-популярних текстів О. Степанів: використання домінувальної парадигми географічного українознавства та концепції географічної цілісності; логічна обґрунтованість наукових висновків; застосування релевантних історико-географічного, статистичного і картографічного методів дослідження; опертя на значну джерельну базу. Суб'єктивну модальність наукових текстів О. Степанів розкрито через використовувані авторкою лексичні, граматичні, стилістичні засоби, зокрема питомі лексеми, модальні слова, природну дієслівність, спонукальну форму способу дії, метафоричність. Наголошено на взаємопов'язаності концептуальних і лінгвальних особливостей наукових текстів О. Степанів, їхній відповідності до наукової мови української географії в довоєнський період у Галичині.

Ключові слова: науковий текст, об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, модус, наукова мова, Олена Степанів.

MODAL DIMENSION OF OLENA STEPANIV'S SCIENTIFIC TEXTS IN THE LIGHT OF MODERN APPROACHES

Myroslava Vlach

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

The stylistic features of O. Stepaniv's scientific texts are analyzed. The meaning of the logical and philosophical category of modality for understanding scientific texts is delighted. The following main features of the objective modality of O. Stepaniv's scientific and scientifically popular texts are clarified: the usage of the dominant paradigm of geographical Ukrainian studies and the concept of geographical integrity; validity of scientific conclusions; application of relevant historical, geographical, statistical and cartographic research methods; reliance on a considerable source base. The subjective modality of O. Stepaniv's scientific texts is revealed through lexical, grammatical and stylistic instruments, in particular, the usage of national lexemes,

Наукове видання

Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог

**Матеріали Міжнародного наукового онлайн-семінару,
присвяченого 130-літтю від народження ученої
(Україна, м. Львів, 20 грудня 2022 р.)**

Коректор, комп'ютерне верстання *Марія Хоминець*

Формат 60x84_{1/8}
Умовн. друк. арк. Наклад 50 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Друк ТзОВ «Простір-М»
Свідоцтво ДК № 5068 від 22.03.2016 р.
79000, м. Львів, вул. М. Скорика, 8
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir.druk@gmail.com